

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ТА ЇЇ СМИСЛОВЕ УСВІДОМЛЕННЯ

На початку своєї роботи з організації самовиховання учнів учитель, здебільшого, займається пропагандою та інтерпретацією ідеї самовиховання, роз'ясненням його прийомів, подає конкретну допомогу своїм вихованцям. Коли ж ідея самовиховання захопить школярів, коли вони достатньою мірою опанують прийоми і засоби самовдосконалення, то вчителів залишається уміло керувати їх роботою над собою.

Система педагогічного керівництва самовихованням включає: по-перше, пробудження в учнів інтересу та прагнення до самовдосконалення, створення у класі атмосфери серйозного ставлення до самовиховання, широке роз'яснення на конкретних літературних і живих прикладах ідеї самовиховання та його можливостей; по-друге, складання учнями (частиною класу, а у високорозвинених класних колективах – всіма учнями) особистої програми самовиховання, підкріплення зусиль учнів, спрямованих на здійснення індивідуальних самозобов'язань, фронтальними виховними заходами, поступове залучення нових учнів до самовиховання; по-третє, активне керування

самостійним процесом вдосконалення особистості кожного учня, залучення учнівського активу до контролю за роботою учнів над собою і наслідками самовиховання.

1. Бех І.Д. *Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.*

2. Помиткін Е. *Психологічне забезпечення духовного розвитку дитини: Програми роботи з дітьми від 5 до 18 років / Е. Помиткін. – К.: Шк. світ, 2008. – 128 с. – (Бібліотека “Шкільного світу”).*

3. Сурмяк Ю.Р. *Організація самовиховання особистості. Навчально-методичний посібник для вчителів і викладачів, організаторів виховного процесу / Ю.Р. Сурмяк, Т.Г. Гюріна, Л.Г. Кудрик. – Львів: ЛОІППО, 2011. – 80 с.*

4. Трухін І.О. *Основи шкільного виховання: Навч. посібн. / І.О. Трухін, О.Т. Шпак. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.*

5. Ягунов В.В. *Педагогіка: Навч. посібник / В.В. Ягунов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.*

Продовження статті див. у наступному числі журналу №2(85) 2012 р.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2011

УДК 37(09)

Станіслав Пономаревський, кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН,
м. Київ

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ТА ЇЇ СМИСЛОВЕ УСВІДОМЛЕННЯ

У статті проаналізовано проблему культурного та освітнього простору та її смислової характеристики, що дає змогу визначити роль освітніх компонентів, яку останні відіграють щодо формування способу буття людини в соціокультурному середовищі.

Ключові слова: освіта, шкільництво, простір, ідентичність, національний.

Лит. 8.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Як відомо, культурний простір і його смислові характеристики мають потенціал впливу на процес формування національної свідомості та ідентичності. Саме в культурному просторі функціонує колективна національна пам'ять, розгортаються різні ідеологічні доктрини, які змагаються за вплив на свідомість громадян, мають можливість функціонувати традиції, обряди, мова тощо. Дослідження культурного простору, забезпечення його єдності, популяризація його світоглядно-ціннісних настанов є важливими завданнями будь-якого народу або його відокремленої частини.

Термін “культурний простір” використовується в багатьох наукових дисциплінах, однак універсальної ґрунтовної та цілісної розробки й фундаментального дослідження цього явища у вітчизняній науці до сьогодні проведено ще не було. Поняття культурного ландшафту, близького за значенням до культурного простору, аналізується зокрема в працях Ю. Веденіна, В. Каганського, М. Кулешової, К. Сауера, О. Шлютера. Аспекти взаємозв'язку простору та культури досліджували М. де Серто, М. Фуко, А. Лефевр, П. Нора, М. Ямпольський, М. Бахтін, П. Вірлію, А. Гуревич, С. Деніелс, Ф. Джеймісон, Е. Соджа, Д. Харвей та інші. Широке коло проблем щодо різних аспектів становлення

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ТА ЇЇ СМИСЛОВЕ УСВІДОМЛЕННЯ

культурного простору української нації розглядалися в працях вітчизняних дослідників Ю. Баркова, О. Бодрука, О. Власюка, Т. Воропай, О. Гнатюк, В. Горбуліна, Я. Грицака, С. Здіорука, І. Зязюна, В. Карлової, Г. Кас'янова, В. Кременя, В. Крисаченка, Л. Нагорної, М. Ожевана, М. Розумного, М. Степика та інших.

Метою даної статті виступає спроба розв'язання проблеми культурного простору, що дає змогу виокремити кардинальні чинники, які впливають на зміст і особливості формування українського часопростору загалом, а у цьому контексті визначити ту роль освітнього компонента, яку цей останній покликаний відігравати щодо формування способу буття людини в соціокультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до проблеми культурного простору, підкреслимо, що йдеться не просто про фізичний простір, а, швидше, про "просторове середовище" (термін Д. Лихачова), яке конструюється людиною – свого роду свідоме втілення організації простору.

Існує чимало різновидів культурного простору, котрі взаємодіють і комплексно сформовані. Це й власне географічний простір, організований відповідно до тієї чи іншої культурної традиції, також соціальний простір, у якому закони життя обумовлені характером суспільних стосунків; можна говорити про поведінковий простір, який визначається різними диспозиціями (нормами) індивідуального та групового характеру; існує також психологічний простір, простір інформаційний, екологічний, ментальний, науковий, освітній тощо. Культурний простір передбачає співіснування минулих і сучасних прошарків культури та сприймається сьогодні системою регулятивних засад діяльності людини через витворення продуктів життя, діяльності, створення культурних цінностей і пріоритетів. Культурний простір виступає єдиним цілим, у якому усі складові частини поєднані спільними цінностями. Культурний простір, створений людьми, існує в людському середовищі, розвиваючи свою структуру, виконуючи відповідні функції, регулятивно змінюючись, формуючи образну модель довкілля і виступаючи повсякденним середовищем життя. Тобто, культурний простір втілюється у діях людини, її творчості, вихованні, знаннях, ментальності, загальному розвитку. З іншого боку, людина наповнює культурний простір змістом, перетворює його у специфічну абстрактну мову, за допомогою якої висловлюються найрізноманітніші змістові поняття. Формуючи свій культурний простір, людина створює, пропонує й пропагує своє

бачення й розуміння світу, яким він повинен бути сьогодні. У такому контексті цей світ у відповідь активно впливає й на людину, формуючи для сучасності саме потрібний, актуальний тип людини, людини сучасної.

Кожна епоха створює й пропонує свій культурний простір (як і кожна нація чи етнос – свій радіус культурного простору). Це приводить до ситуації, коли, як вважає сучасна російська дослідниця А. Бабаєва, "люди різних культур живуть у різних універсумах" [1, 26]. До того ж, на думку Умберто Еко: "механічне перенесення просторових культурних форм з однієї культурної моделі до іншої приводить до руйнаційних наслідків" [7, 251]. З іншого боку, культурний простір характеризує ціннісно-нормативну систему культури на етапі її існування й дозволяє співіснувати та співвзаємодіяти минулим і сучасним прошаркам культури. Здатність культурного простору розвиватися в часі приводить до того, що він не лише постійно оновлює себе, але й зберігається завдяки механізмам спадковості, історичної пам'яті, корисності тощо. Щоправда, у процесі життєдіяльності певна частина культурних цінностей виявляється зайвою, невиправданою, а з іншого боку, щось додається нове. Іноді втрачені цінності в житті нових поколінь повертаються, частіше у дещо зміненому вигляді, спонтанно, інші – зникають назавжди. Культурний простір, змінюючись, викликає відповідні зміни й у людині. Потрапляючи під дію чужого культурного простору, наприклад, у результаті міграції, вона змушена сприймати інші правила існування, котрі поступово формують у людини нові індивідуальні характеристики, притаманні новому, зміненому культурному просторові. Через правила і норми цього простору, вимоги й традиції формуються новий соціальний тип людини, що змушений жити за даними правилами та нормами. Безумовно, характер таких правил прямо залежить від особливостей того чи іншого культурного простору (саме тому відмінними є життєві норми, починаючи від мовних, релігійних, виховних особливостей аж до правил поведінки в українців, які живуть у різних країнах, на різних континентах, а не рідко навіть в умовах життя в одній країні, значно диференційованій регіонально). Однак, думка, висловлювана окремими дослідниками, про нівелізацію, стирання соціальних відмінностей людини у сучасному глобалізованому культурному просторі, коли особистість у єдиному (спільному) культурному просторі, формує універсальний людський зразок, не відмінний національно від інших зразків, видається нам неточною й безпідставною [1, 28].

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ТА ЇЇ СМИСЛОВЕ УСВІДОМЛЕННЯ

Проблема людини в чужому культурному просторі містить у собі, на жаль, і концептуальну ознаку маргінальності. Потрапляючи з одного культурного простору до іншого, людина намагається зрозуміти й сприйняти його кодову (знакову) систему, правила. Однак, нерідко виникає ситуація, коли людина, приймаючи зовнішні ознаки чужого культурного простору (наприклад, мову), не готова зрозуміти або сприйняти його внутрішні цінності (менталітет, традиції, звички, історичні тлумачення, соціальні обмеження, мораль, культурно-мистецькі чи фольклорні явища тощо). У результаті утворюється особистісна етномаргіналізація, побудована на протиріччі зовнішніх та внутрішніх ознак культурного простору. Вона вносить негативні ознаки і щодо позиції людини, яка перебуває в чужому просторі, і до конкретного культурного простору в цілому, зачіпаючи акценти культурних вартостей суспільства. На нашу думку, повноцінна адаптація до чужого культурного простору можлива лише шляхом залучення особистості до контексту того освітнього простору, який сформований для практичного використання в рамках даного культурного просторового середовища.

Освіта виступає частиною культурного простору, котрий у розлозі розумінні тлумачиться як спосіб взаємодії людини з навколишнім світом, як та сфера людського життя та діяльності, в рамках якої відбувається створення, зберігання, трансформація, трансляція та споживання культурних цінностей. У цьому значенні відмітимо, що процеси, які відбуваються в культурі, знаходять місце також і в освіті. Дійсно, на думку дослідника історії та теорії педагогіки І. Віндта, “освіта, яка є похідною культури, являє собою її певну “проекцію...” і в нормі за своїми морфоестетичними характеристиками адекватна ознакам культури. Відповідно з системного погляду можна наголошувати на тому факті, що освітній простір щодо суспільства виступає окремою внутрішньою організацією даного суспільства. У ньому визначаються, так би мовити, освітні стосунки людей, у тому числі – педагогічні стосунки. Освітній простір зводиться до певних структурно-змістових складових освітніх парадигм. Виявлення елементів цих парадигм дозволяє коригувати діяльність та здійснювати пошуки шляхів вдосконалення освітньої системи.

Освітній простір – динамічна єдність суб’єктів освітнього процесу та системи їх стосунків, які проявляються у змінності, розвитку, еволюції. Освітній простір виступає важливим показником

рівня загального розвитку суспільства. Він свідчить про досягнутий стан суспільства, а також про перспективи його розвитку. Підкреслимо також, що освітній простір виступає важливою умовою прогресу, одним із його рушійних факторів. Звичайно, було б помилковим думати, що коли йдеться про освітній простір, то при цьому зводяться чіткі кордони, які відділяють його від інших культурно-просторових видів, серед яких відбувається життєдіяльність людини. До індивідуального освітнього простору кожної людини ці простори вносять свій “персональний” внесок і мають чимало дотичних з моментами перетину.

Освітній простір здатний діяти не лише на тих, хто має до нього безпосереднє відношення, але й через численні зв’язки між людьми практично на усе суспільство. У процесі суспільного буття люди виявляються притягнутими до сфери освітнього простору, який здійснює експансію до усіх інших сфер. Найпростішим проявом цього в суспільстві є, наприклад, відчуття необхідності загальної безперервної освіти, розуміння освіти як безпосередньої продуктивної сили суспільства тощо. Каталізаторами цього процесу можуть виступати навчально- чи науково-інформаційна діяльність, комп’ютерна революція, яка відбувається та інші продуктивні форми. Так, прискорення темпів розвитку науки і техніки, яке ми сьогодні спостерігаємо, приводить до якісних трансформацій у сфері освіти. Зміни в одному викликають постановку проблеми на іншому рівні, де динаміка виступає менш вираженою, а підходи або методологія – застарілі.

Зв’язок освіти і суспільства заявляє про себе й у тому, що освітній простір формується не лише в рамках системи освіти (це надто вузьке тлумачення простору), але й суто зовнішніми щодо освіти чинниками – соціальними інститутами, які так чи інакше беруть участь у освітніх процесах. Тобто, освітній простір розуміється сукупністю освітніх, наукових, культурно-мистецьких, економічних, юридично-правових, медичних, адміністративних та інших інституцій, громадських організацій, орієнтованих на формування особистості, а також системою соціально-психологічних стереотипів, різноманітних регламентацій людської поведінки, діяльності соціуму в цілому в забезпеченні їх можливостей щодо освітнього розвитку даної особистості.

Саме завдяки системності освітнього простору модернізація його окремих елементів обов’язково екстраполюється на їх решту. А системи освіти різних країн і регіонів часто-густо можуть мати суттєві відмінності, обумовлені

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ТА ЇЇ СМИСЛОВЕ УСВІДОМЛЕННЯ

історичними та культурними традиціями цих країн і регіонів, оскільки такі традиції формують елементи національних або регіональних форм освітнього простору.

Як система, освітній простір виступає структурованим. Так, наприклад, за концепцією російського соціолога Є.А. Клімова структура освітнього простору може включати чотири просторові складові: соціально-контактну, інформаційну, соматичну, предметну [8, 88]. При цьому соціально-контактна частина простору формується з: 1. Особистого прикладу оточуючих, їх культури, досвіду, способу життя, діяльності, поведінки, взаємовідносин (взаємодопомоги, співробітництва і таке інше); 2. Установ, організацій і груп, з якими взаємодіє особистість; 3. Групи, з якою безпосередньо контактує особистість на рівні структури даного колективу (лідери, “зірки”, ті, що відстають, “парії” тощо), місця особистості в цій структурі, включення до інших груп, рівня особистої захищеності в колективному контексті і т. ін.

Інформаційна частина освітнього простору може складатися з: 1. Правил внутрішнього розпорядку, статуту навчального закладу, державної законодавчої бази; 2. Традицій даного суспільства, “неписаних” законів, фактично прийнятих у відношенні до осіб цього суспільства норм; 3. Правил особистої та суспільної безпеки; 4. Засобів наочності, реклами, будь-яких ідей, виражених у довільній формі; 5. Вимог, наказів, порад, доручень – тобто персонально адресованих впливів.

Соматичний компонент освітнього простору формується відповідно до психічних станів самої особистості й повністю залежний від неї.

До предметної частини включаються: 1. Матеріальні умови життя, навчання, побуту, книги, обладнання, особисті речі; 2. Фізико-хімічні, біологічні, гігієнічні умови.

Близьку до поданої вище систему складових освітнього простору пропонує теоретик педагогіки Г.А. Ковальов, виокремлюючи при цьому три просторові складові, в рамках яких може функціонувати навчальний заклад: фізичне оточення; людські фактори; програми навчання [3, 193].

Цим же шляхом у дослідженні структури культурно-освітнього простору окремого навчального закладу прямує також дослідник Н.В. Щиголева, виокремлюючи з просторового контексту трьохкомпонентну модель [6]:

У даному випадку просторово-семантичний компонент включає архітектурно-естетичну організацію життєвого шкільного простору

(архітектуру та дизайн приміщень), символічне наповнення простору (настінна, стендова, знакова та інша інформація); змістово-методичний компонент організується використанням концепцій навчання та виховання, навчальних програм, планів, підручників, різноманітних форм і методів організації навчання (уроки, екскурсії, учнівські дослідницькі гуртки та товариства), а також визначається структурою класів і шкільним самоуправлінням; комунікаційно-організаційний компонент віддзеркалює особливості суб'єктів освітнього середовища – розподіл статусів, національну та статевовікову специфіку учнів, учителів, освітні цінності, стереотипи, комунікаційну сферу – стилі спілкування та викладання, соціальний зріз учасників навчального процесу, організаційні умови – наявність творчих учительських груп, спілок, ініціативні групи батьків і т. ін.

Системні складові освітнього простору, запропоновані в усіх згаданих випадках,

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-ОСВІТЬОГО ПРОСТОРУ ТА ЇЇ СМИСЛОВЕ УСВІДОМЛЕННЯ

виступають концептуально близькими, не зважаючи на те, що Г.А. Ковальов і Н.В. Щигольова обмежують об'єкт дослідження освітнього простору обстеженням типового навчального закладу – середньої загальноосвітньої школи (вужчий підхід), а Є.А. Клімов розширює просторові рамки позашкільними та соціальними категоріями (ширший підхід). До речі, дані структурні схеми вимальовується можливим застосувати й до вужчих просторових рамок (простору учня, учителя, групи, класу) або

формувані, на наш погляд, цілісну просторову структурну парадигму. Зокрема, наприклад, аналіз взаємодії суб'єктів з освітнім простором може здійснюватися з позицій суб'єктно-територіального підходу на основі десятикомпонентної моделі, близької до синергетичної, яка включає простір територій – від простору населеного пункту до регіонального, державного та світового, а також простір суб'єктів – учня, учителя, класу, школи, елементів позашкільного середовища, національної групи:

ширших – наприклад, освітнього простору міста або регіону.

Спільність цих підходів полягає в тому, що структурно-змістові уявлення про освітній простір несуть тут соціально-еколого-психологічний характер. Такий принцип, між іншим, повністю узгоджується з відомою соціологічною теорією “екологічного комплексу” О. Дункана і Л. Шпоре, за якою дослідження простору у багатьох напрямках наукових зацікавлень може здійснюватися за допомогою чотирьох провідних компонентів: населення (популяції – Р), соціальної організації – О, довкілля (Environment – Е), технологій – Т, що має скорочений вигляд: “РОЕТ” [8, 132 – 136]. Перспективність даного методологічного напрямку схвалюється сьогодні багатьма вітчизняними та європейськими фахівцями з теорії педагогіки.

У цілому підтримуючи загальне наукове зацікавлення таким підходом, зазначимо, проте, що заслуговують на увагу й інші критерії, здатні

Дані компоненти уявляються певними освітніми просторовими накопиченнями, кожне з яких формує власну структуровану систему, в рамках якої вирішуються ті чи інші освітні завдання: навчання, виховання, розвитку, педагогічних стосунків тощо. Ця ж думка висловлена й у міркуваннях російського дослідника І. Смірнова з приводу організації професійної освіти: “освітній простір не може бути побудований без урахування загального, особливого та одиничного як у змісті, так і у структурі управління різними рівнями освіти. Воно вимагає наявності для кожного з них своєї інфраструктури, методичного забезпечення, спеціального органу управління і т. д.” [4, 86]. Відмітимо, що кожний із компонентів освітнього простору представлений складною й із різних причин змінюваною, а тому нестабільною (відкритою) структурою. Відповідно варіативність у ланці одного з компонентів здійснює змінність усього компонентного ланцюга: злам просторово-

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ТА ЇЇ СМИСЛОВЕ УСВІДОМЛЕННЯ

освітніх взаємин на рівні учень – учитель впливає на специфіку освітнього простору класу, останній – на простір школи, відмінності простору окремого регіону – на загальний освітній простір країни і т. ін.

З іншого боку, зв'язки між ланками освітнього простору можуть бути не вираженими, а опосередкованими: у різних суб'єктів реалізується власний освітній простір – один із суб'єктів простору має переваги у володінні комп'ютерними навичками, інший володіє багатшою бібліотекою, третій – відвідує танцювальний або спортивний гурток. Відмінними можуть виступати й потенціали навчальних закладів, до того ж тісні зв'язки між ними далеко не обов'язкові, не зважаючи на те, що усі вони інтегровані в єдиний освітній простір. До того ж цей єдиний простір видається можливим розподілити й за іншими складовими, використавши безліч нових класифікаційних ознак простору (наприклад, за напрямком спеціалізації закладу, класу, групи; за освітнім чи іншим моніторингом, за віком учнів і вчителів, за викладацькою кваліфікацією, за соціальними критеріями тощо). Тобто, компоненти освітнього простору не лише формують цілий комплекс ознак і явищ, але й перебувають у стані трансгресії (термін М. Бахтіна), орієнтуючись на виконання своєї ролі в навчальному процесі.

Висновок. Отже, у культурному просторі розгортаються різні доктрини, які змагаються за вплив на свідомість громадян, функціонують традиції, обряди, мова тощо. Забезпечення єдності культурного простору, популяризація його світоглядно-ціннісних настанов є вкрай важливими завданнями. Освіта виступає частиною культурного простору. Освітній простір як система зводиться до певних структурно-змістовних складових. Серед критеріїв, здатних формувати цілісну структуру освітнього простору, ми

запропонували схему, за якою аналіз суб'єктно-просторової взаємодії може бути здійсненим з позицій суб'єктно-територіального підходу на основі десятикомпонентної моделі, яка включає простір територій, а також простір суб'єктів – учня, учителя, класу, школи, позашкільного середовища, національної групи. Дані компоненти уявляються певними освітніми просторовими накопиченнями, кожне з яких формує власну структуровану систему, в рамках якої здатні вирішуватися ті чи інші освітні завдання.

1. Бабаєва А.В. *Філософія ХХ века: школы и концепции*//А. Бабаєва – СПб, Астрал-2001. – 322 с.

2. Виндт И.Е. *Образование как феномен культуры: эволюция образовательных моделей в историко-культурном процессе: автореферат д-ра пед. наук – Тюмень, 2003-[электронный ресурс]-режим доступа: <http://www.rsl.ru>*

3. Ковалев Г.А. *Пространственный фактор школьной среды: альтернативы и перспективы*/Г.А. Ковалев, Ю.Г. Абрамова // Г. Ковалев/Учителю об экологии детства – М., Смысл, 1996. – С. 189 – 199.

4. Крымская АССР//Отв.ред. А.Н. Ребеко – Симферополь, Крымское государственное издательство, 1927. – 280 с.

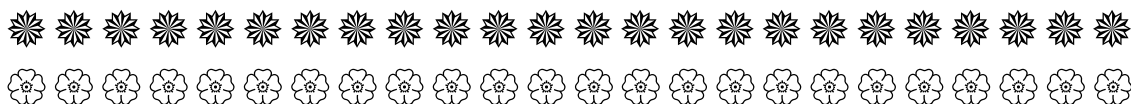
5. Шелер М. *Избранные труды* / М. Шелер – М., изд. МГУ, 1994. – 214 с.

6. Щиголева Н.В. *Структура культурно-образовательного пространства*-[электронный ресурс]-режим доступа: <http://www.eduhtao.ru/info/1/3689>

7. Эко У. *Отсутствующая культура* // У. Эко – СПб, Возрождение 1998. – 654 с.

8. Ясвин В.А. *Образовательная среда: от моделирования к проектированию*/В.А. Ясвин – М., Смысл, 2001. – 314 с.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2011

“П'ять речей становлять досконалу чесноту: серйозність, щедрість душі, щирість, старанність і добро”.

*Конфуцій
давньокитайський філософ*

